

Біонеорганічна хімія

Біонеорганічна хімія вивчає роль металів та інших неорганічних хімічних елементів у біологічних процесах живих систем.

Органічні макроелементи: H, C, N, O (~90%)

Мікроелементи: P, S, Ca, K, Na, Mg (~4%)

Слідові елементи (trace elements): Fe, Zn, Cu, Co, Mn... (<0,01%)

70% білків містять іони металів (мателопротеїни)

Біометали (метали життя):

Макро (>10 г): Ca – 1050г, K – 250г, Na – 105г, Mg – 40г

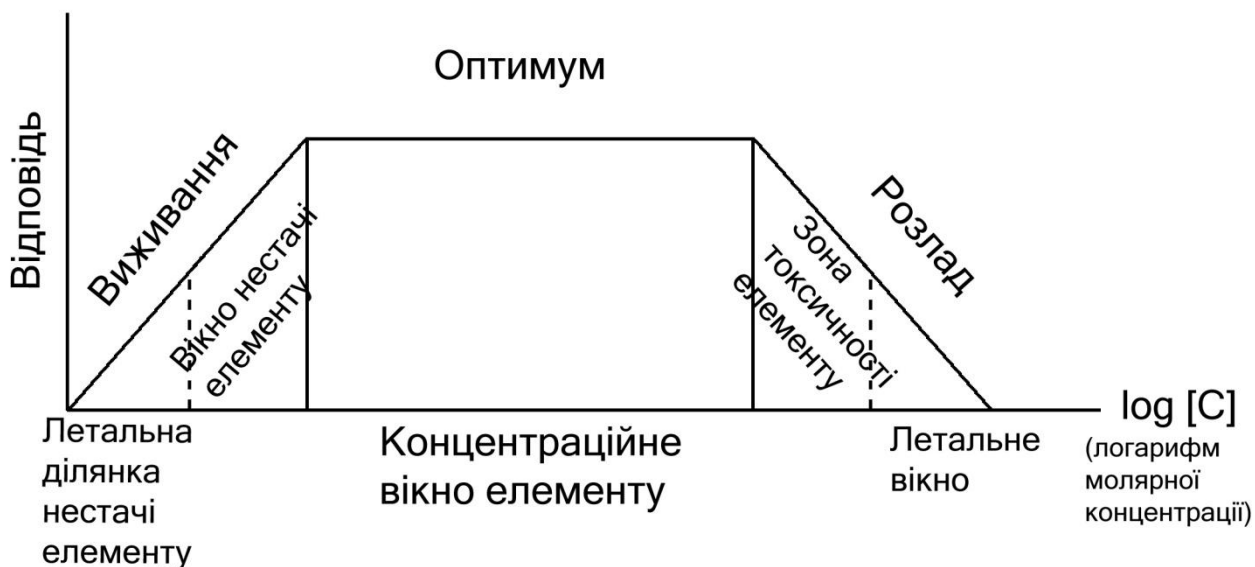
Σ - 1445г

Мікро (0,1 – 10г): Mn – 0,02г, Mo – 0,02г, Co – 5·10⁻³г, Ni, V, Cr - 10⁻³г

Неметали: Si, F, Se

Діаграма Бертрана

Не існує токсичних елементів, існує токсична доза

Суттєвий елемент – такий елемент, нестача якого призводить до дисфункції.

Іони металів завжди оточені атомами інших молекул – лігандів (MeL^n). Метали утворюють з лігандами координаційні комплекси з координаційним “донорно-акцепторним” зв’язком.

Біохімія – координаційна хімія живих систем.

Координаційна теорія Вернера

Задача: пояснити результати дослідів Вернера з аміакатами кобальту:

		Еквівалентів AgCl	
$CoCl_3 \cdot 6NH_3$	Оранжевий	3	$[Co(NH_3)_6]Cl_3$
$CoCl_3 \cdot 5NH_3$	Пурпурний	2	$[Co(NH_3)_5Cl]Cl_2$
$CoCl_3 \cdot 4NH_3$	Зелений	1	trans- $[Co(NH_3)_4Cl_2]Cl$
$CoCl_3 \cdot 4NH_3$	Фіолетовий	1	cis- $[Co(NH_3)_4Cl_2]Cl$
$CoCl_3 \cdot 3NH_3$		0	$[Co(NH_3)_3Cl_3]$

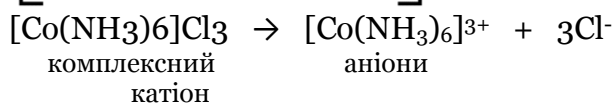
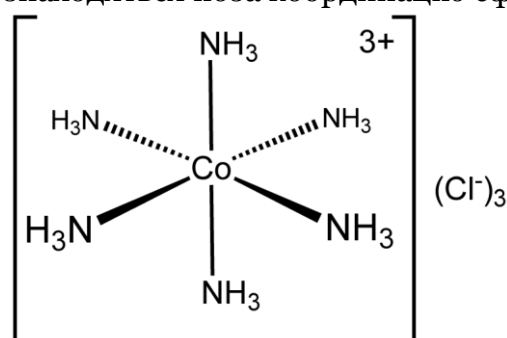
Положення координаційної теорії Вернера (1893)

1. Атоми *Me* крім основної валентності також проявляють побічну валентність
2. Атоми *Me* прагнуть наситити не тільки класичну валентність, але й побічну
3. Координаційне число атому *Me* дорівнює сумі чисел класичної та побічної валентності
4. Групи, які приєднуються до атому *Me*, називаються лігандами *L*
5. Атом *Me* та безпосередньо приєднані до нього ліганди складають координаційну сферу
6. Іони, які не увійшли до координаційної сфери, рухливі

Концепція Льюїса:

- іони металів є кислотами, тому що вони схильні приймати e^-
- ліганди є основами, тому що вони схильні віддавати e^-

В $\text{CoCl}_3 \cdot 6\text{NH}_3$ всі шість лігандів NH_3 входять до координаційної сфери і три Cl^- знаходяться поза координаційною сферою:

В $\text{CoCl}_3 \cdot 5\text{NH}_3$ всі п'ять лігандів NH_3 зв'язані з Co і один атом Cl . Два атоми Cl^- знаходяться поза координаційною сферою.

Координаційний зв'язок – ковалентний зв'язок між донором (*L*) і акцептором (*Me*). Донори мають неподілені пари електронів і тому є основами Льюїса, а *Me* мають незаповнені орбіталі і тому є кислотами Льюїса. Ліганди віддають неподілені пари електронів до незаповненої орбіталі *Me*.

Me мають крім основної валентності ще і побічну валентність через те, що підпорядковуються правилу 18 електронів (*s*-, *p*- і *d*- орбіталі можуть містити 18 електронів; тоді орбіталі будуть заповнені).

У ролі лігандів можуть виступати:

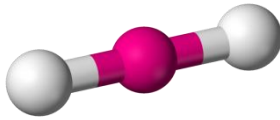
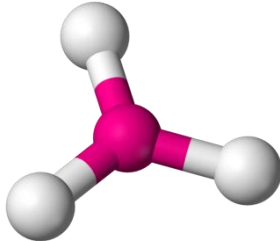
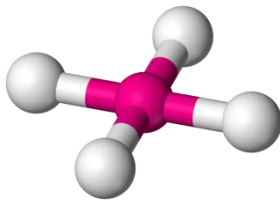
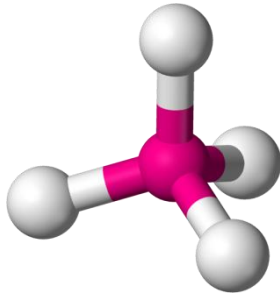
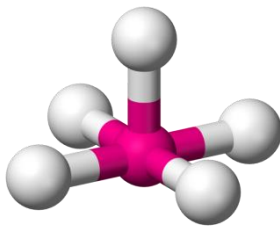
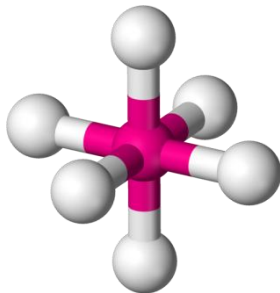
- амінокислоти
- порфірини
- полідентатні ліганди
- АТФ, НАД
- карбоксилати
- аміни
- тіоли
- тіоефіри
- ...

Координаційне число залежить від заряду Me , його розмірів, орбіталей тощо.

Великий радіус Me , малі $L \rightarrow$ високе координаційне число.

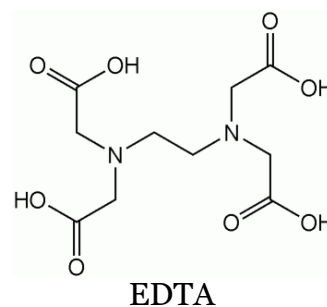
Маленький радіус Me , великі $L \rightarrow$ низьке координаційне число.

Геометрія координаційних комплексів

Зображення	Геометрія	Координаційне число
	Лінійна	2
	Плоский трикутник	3
	Квадрат	4
	Тетраедр	4
	Квадратна піраміда	5
	Октаедр	6

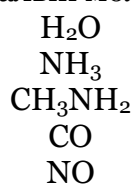
Важкі кислоти схильні утворювати комплекси з важкими основами (іонний зв'язок). Легкі кислоти схильні утворювати комплекси з легкими основами (ковалентний зв'язок).

Ліганди, які займають одне координаційне місце, називаються монодентатними (наприклад NH_3), два – бідентатними. Ліганди, які займають велику кількість координаційних місць, називаються полідентатними. Наприклад етилендіамінтетраоцтова кислота (EDTA) здатна зайняти шість координаційних місць.

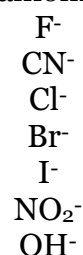

Монодентатні ліганди

нейтральні молекули

аніони

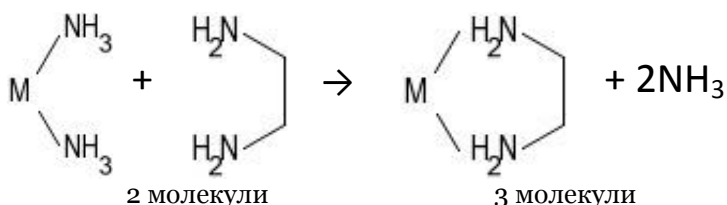
Комплексна сполука, що утворюється внаслідок взаємодії іонів металів з полідентатними лігандами, називається хелатом (або внутрішньокмплексною сполукою), причому внутрішня сфера цієї комплексної сполуки складається з циклічних угруповань. Хелат = *Me* + полідентатний *L*.

Хелати

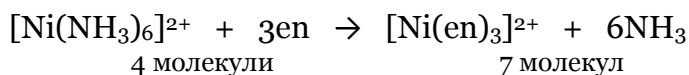
Полідентатні ліганди утворюють стабільніші сполуки, ніж монодентатні комплекси. Найстабільніші комплекси утворюються хелатами.

За правилом циклів Чугаєва найстабільніші є чотирьох- та п'ятичленні гетероцикли.

Висока стабільність також забезпечується завдяки хелатному ефекту, який полягає у збільшенні ентропії системи.

Ентропійний вклад відображає збільшення кількості частинок в системі у результаті реакції. Чим більше молекул, тим більше хаосу в системі, тим більше ентропія *S*.

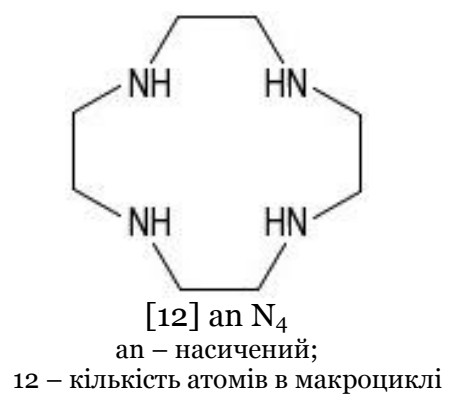
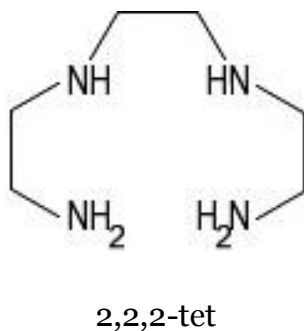
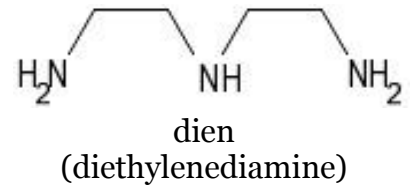
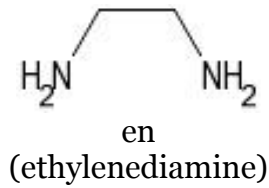

$$\Delta G = \Delta H - T\Delta S$$

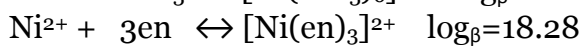
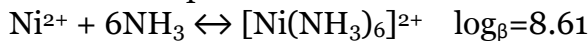
$$\Delta G = -67 \text{ Дж/моль}$$

$$\Delta G = -13 \text{ Дж/моль}$$

$$-T\Delta S = -54 \text{ Дж/моль (великий ентропійний вклад)}$$

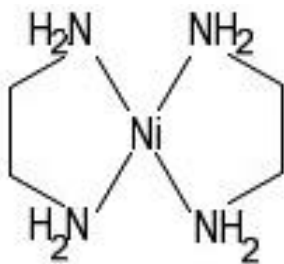

Хелатний ефект:

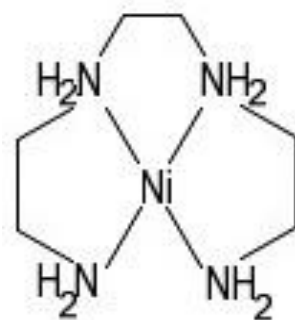

$[\text{Ni}(\text{en})_3]^{2+}$ у 10^{10} разів стабільніше за $[\text{Ni}(\text{NH}_3)_6]^{2+}$

Поліхелатний ефект

2 цикли, 5-ти хелатний

У металобілоків метали хелатовані до пептидів, кофакторів або простетичних груп. Наприклад, порфіринове кільце в гемоглобіні або хлорофілі.

Хелати використовуються в терапії для детоксикації, а також для розділення (сепарації) певних речовин, металів.

Краун-ефіри

Charles Pedersen, 1967 (Nobel Prize, 1987), коронанди

Краун-ефіри (циклічні поліефіри) – гетероциклічні хімічні сполуки, що складаються з кільця, утвореного декількома ефірними групами.

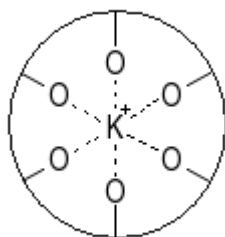
За допомогою краун-ефірів розділяють лужні та лужно-земельні метали (комплекси Me – краун-ефіри можуть випадати в осад).

Іонофори – розчинні в ліпідах молекули, які опосередковують транспорт іонів через ліпідний бішар.

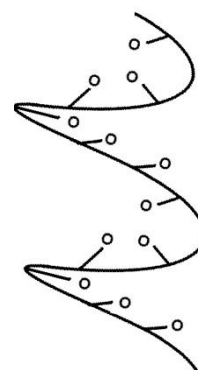
Іонофори містять гідрофобну оболонку (взаємодія з гідрофобним ліпідним бішаром) і гідрофільний канал (забезпечують проникність гідратованих іонів). Деякі іонофори використовуються у якості антибіотиків.

Валіноміцин (valinomycin) – селективний до іонів K^+ (константа стабільності $K=10^6$ для комплексу калій-валіноміцин; для комплексу натрій-валіноміцин константа $K=10$). Складається з 12 амінокислот і естерів, утворюючи макроциклічну молекулу:

(L-valine – D-hydroxyisovaleric acid – D-valine – L-lectic acid)₃

Циклічна структура валіноміцину

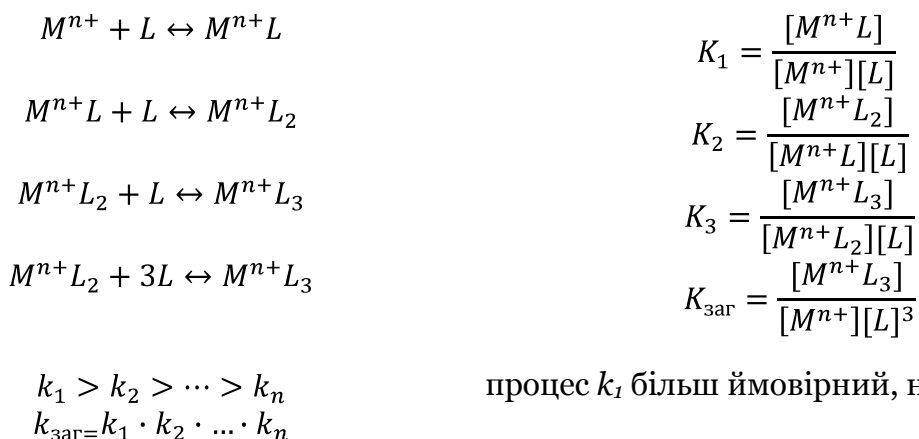
12 карбонільних груп

Шемякін М.М. розшифрував хімічну структуру валіноміцину і здійснив його синтез (1965). Іонофори використовуються для дослідження ролі трансмембранного транспорту певних іонів (валіноміцин – антибіотик-іонофор).

Краун-ефіри – перші синтетичні аналоги іонофорів. Дія іонофорів регулюється зміною рН середовища, перепадом окисно-відновного потенціалу тощо.

Інші іонофори: амфотерцин – транспорт іонів певного діаметру; грамідіцин (H^+ , Na^+ , K^+); іономіцин (Ca^{2+}).

Транспорт рівноважних комплексоутворень. Кількісна характеристика стабільності сполуки.

Теорія кислот і основ Пірсона

“М’які” кислоти реагують швидше та утворюють міцніші зв’язки з “м’якими” основами (ковалентний зв’язок), а “тверді” кислоти – з “твердими” основами (іонний зв’язок).

Характеристики “твердих” кислот та основ:

- малий атомний/іонний радіус
- висока ступінь окислення
- низька здатність до поляризації
- висока електронегативність

Характеристики “м’яких” кислот та основ:

- великий атомний/іонний радіус
- низький або нульовий ступінь окислення
- висока здатність до поляризації
- низька електронегативність

Кислоти			Основи		
Тверді	Проміжні	М’які	Тверді	Проміжні	М’які
H ⁺ , Li ⁺ , Na ⁺ ,	Fe ²⁺ ,	Cu ⁺ ,	F ⁻ , H ₂ O,	Cl ⁻ ,	I ⁻ ,
K ⁺ , Mg ²⁺ ,	Co ²⁺ ,	Ag ⁺ ,	OH ⁻ , SO ₄ ²⁻	NH ₃ ,	S ²⁻ ,
Ca ²⁺ , Mn ²⁺ ,	Cu ²⁺ ,	Au ⁺ ,	ROH,	Br ⁻ ,	H ₂ S,
Mn ³⁺ , Fe ³⁺ ,	Zn ²⁺ ,	Cd ²⁺ ,	RO ⁻ ,	NO ²⁻ ,	RS ⁻ ,
Cu ³⁺ , Co ³⁺ ,	Ni ²⁺	Hg ²⁺	R ₂ O, O ²⁻ ,	SO ₃ ⁻	CN ⁻ ,
Cr ³⁺ , Cr ²⁺ ,			CH ₃ COO ⁻		CO
Rb ⁺ , Cs ⁺					

Проміжні кислоти тяжіють як до твердих, так і до м’яких основ. Проміжні основи тяжіють як до твердих, так і до м’яких кислот.

Чим вище ступінь окислення (чим більше n у Me^{n+}), тим метали більш тверді: Cu⁺ - м’яка кислота, Cu²⁺ - проміжна, Cu³⁺ - тверда.

Fe³⁺ (тверда кислота) забирає e⁻ і відновлюється до Fe²⁺ (проміжна кислота).

В залежності від оточення кислоти прагнуть відповідного окислення.

Na⁺-K⁺ насос (Na⁺-K⁺ помпа, Na⁺-K⁺-АТФаза)

активний транспорт

Na⁺-K⁺-АТФаза – гетеро тример, складається з α-субодиниці (робочої частини помпи; 112 кДа), що має каталітичний ті іонофорний домени, і β-субодиниця (допоміжна; 35 кДа), яка являє собою глікопротеїн із вуглеводневими ланцюгами. Конформаційний транспорт: фосфорилювання білка → зв'язування 3Na⁺ → зміна конформації → транспорт → зв'язування 2K⁺ і вивільнення 3Na⁺ → зміна конформації → транспорт → вивільнення P_i → вивільнення 2K⁺ → відновлення конформації (при наявності Mg²⁺)

Фосфорилювання – Na⁺-активує, дефосфорилювання – K⁺-активує.

Інгібітори:

→ дигіталіс інгібує K⁺-активоване дефосфорилювання (внутрішня поверхня мембрани)

→ VO₃⁻ (ванадат), AsO₃⁻ – відбувається ванадіювання (замість фосфорилювання) і, оскільки ванадій важчий за фосфор, канал виходить з ладу (внутрішня поверхня мембрани)

→ убаїн (кардіотонічний стероїд) є специфічним інгібітором Na⁺-K⁺-АТФази (зовнішня поверхня мембрани)

Токсичність елементів

Всі елементи токсичні поза границями концентраційних вікон.

Токсичні за даними ВОЗ:

Hg ²⁺	хвороба Мінамата
Cd ²⁺	ітай-ітай
Pb ²⁺	порушення синтезу гемоглобіну враження ЦНС

Токсичні на виробництві:

Be	берріоз, рак легенів
Pt	платиноз
Pd	палладоз
Al	хвороба Альцгеймера